

THE THEME OF EXILE IN THE DRAMA „ORËMIRA“ BY ZEF SKIRO DI MAXHOS

TEMA E MËRGIMIT NË DRAMËN „ORËMIRA“ TË ZEF SKIRO DI MAXHOS

Vebi BEXHETI¹, Arbana AJDINI²

¹Faculty of Languages, Cultures and Communication, South East European University - Tetovo

²Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: v.bexheti@seeu.edu.mk, arbana.ajdini@unite.edu.mk

Abstract

Through this work, the great Arbëresh playwright and poet, Zef Skiro Di Maxho, deals with the fate of the Arbëresh of Sicily, many years after they settled in the new land, when for economic reasons they were forced to leave their new homeland to take the path of exile, initially to the more developed parts of Italy, and later to the developed countries of Western Europe. The Arbëresh experienced displacement of this nature even in more distant countries, such as Brazil, Argentina and the USA, countries where the Arbëresh did not escape assimilation. The phenomenon of migration to countries outside southern Italy was a constant preoccupation of playwright Zef Skiro Di Magjo, aware that Arbëresh families, who suffered a “second breakup”, would not be able to preserve their identity, unlike those who had spent centuries in Calabria and Sicily, preserving their language, tradition, culture, clothing and many other identity elements.

The playwright presents this entire second migration of many Arbëresh families, who left their homes in Calabria and Sicily, through the family of an elderly couple: La’ Masi Muzakja, Vo’Mena and their three sons, who left their parents and took the path of exile. Despite the “watchful care” that the mother put on her sons to protect them from any harm, and to protect the Arbëresh identity, they could not withstand the influence of the foreign language and culture.

Keywords: Sicily, Italy, Arbëresh, identity, Kurbet, assimilation, drama, Oramirë.

Përmbledhje

Përmes kësaj vepre, dramaturgu dhe poeti i madh arbëresh, Zef Skiro Di Maxho e trajton fatin e arbëreshëve të Sicilisë, shumë vite pasi u vendosën në tokën e re, kur për shkaqe ekonomike u detyruan ta lënë atdheun e ri për të marrë rrugën e kurbetit, fillimisht në pjesët më të zhvilluara të Italisë, e më vonë edhe në shtetet e zhvilluara të Evropës Perëndimore. Shpërngulje të kësaj natyre arbëreshët përjetuan edhe në vende më të largëta, si Brazili, Argjentina e SHBA-të, vende këta, ku arbëreshët nuk i shpëtuan asimilimit. Fenomeni i migrimit në vende jashtë Italisë së jugut, ishte preokupim i vazhdueshëm i dramaturgut Zef Skiro Di Maxho, i vetëdijshëm se familjet arbëreshe, që pësuan një “shprishje të dytë”, nuk do mund ta ruajnë identitetin e vet, për dallim nga ata që i kishin kaluar shekujt në Kalabri e Sicili, duke e ruajtur gjuhën, traditën, kulturën, veshjen e shumë elementë tjerë identitarë.

Tërë këtë shpërngulje të dytë të shumë familjeve arbëreshe, që i lanë vatrat e tyre në Kalabri e Sicili, autori dramaturg e paraqet përmes familjes së bashkëshortëve të moshuar: La’ Masi Muzakja, Vo’Menës dhe tre djemve të tyre, që i lanë prindërit dhe morën rrugën e kurbetit. Me gjithë “orëmirën”, që nëna ua vu në qafë

bijve për t'i ruajtur nga ndonjë e keqe, dhe për mbrojtjen e identitetit arbëresh, ata nuk mundën ta përballojnë ndikimin e gjuhës dhe të kulturës së huaj.

***Fjalë kyçe:** Sicili, Itali, arbëresh, identitet, kurbet, asimilim, dramë, orëmirë.*

Hyrje

Kjo dramë-komedi, e botuar për herë të parë në vitin 1988 dhe e ribotuar më 2008 brenda librit “Teatri im arbëresh”, ku përfshihen tri drama të autorit, paraqet gjithashtu pjesë të historisë arbëreshe, të një kohe të re, që nga vendosja e parë e tyre në Horë i ndajnë shumë shekuj. Dramaturgu dhe poeti, Zef Skiro Di Maxho, i cili veprimtarinë e bujshme letrare, poetike dhe dramatike, në masë të madhe ua kushtoi arbëreshëve dhe fatit të tyre, nuk i la anash as edhe arbërit e dikurshëm, shqiptarët e sotëm, që përveç shtetit të Shqipërisë, jetojnë edhe në disa shtete tjera. Sidoqoftë, tema që e trajtoi jetën e arbëreshëve, duke përfshirë disa periudha kohore, është e pranishme në shumë vepra poetike e dramatike të tij.

Dramaturgu, poeti, intelektual i një përmase gjithëpërfshirëse, e atdhetari i mirëfilltë, i brengosur për fatin e kombit të vet, mjeshtërinë artistike krijuese e shtriu kudo, duke prekur periudha të ndryshme kohore. Ai e njohu mirë realitetin arbëresh, madje edhe të epokave më të errëta, falë interesimit të tij për të hulumtuar dokumente të shumta, si dëshmitarë të kohës, por edhe kur mungonin ato, ai i shfrytëzonte gojëdhënat, që përcilleshin nëpër breza. Në kuadër të interesimeve të tij, u ndal edhe në kohën e viteve të gjashtëdhjeta, kur arbëreshët dhe shqiptarët tjerë, përveç atyre të Shqipërisë shtetërore, filluan t'i lëshojnë vatrat e veta, për të marrë rrugën e kurbetit.

Edhe arbëreshët e vendlindjes së autorit Di Maxho, pas një kohe të gjatë të jetesës në Horën e tyre, nisën shprishjen e dytë, tanimë drejt shteteve të Evropës Perëndimore, ku mendonin se atje do fitojnë më shumë e do jetojnë më mire ashtu si lëvizjet e mëhershme të arbëreshëve drejt disa shteteve të Amerikës Latine, siç ishin Argjentina dhe Brazili, që për fat të keq nuk u kthyen kurrë. Largimi i arbëreshëve për një jete më të mirë edhe brenda vet Italisë, në qytetet më të mëdha, ku mund të fitohej diç më tepër, dhe atyre të Evropës Perëndimore të zhvilluar, ishte i rrezikshëm për ruajtjen e identitetit arbëresh. Temës së kurbetit, autori dramaturg i këndoi edhe me vargje poetike, por paraqitja në skenë e dramës arbëreshe, me tërë atë që e përjetoi, është më tepër se një frymëzim poetik, është vet realiteti, që e sollën proceset historike.

Fillimi i viteve të gjashtëdhjeta, e shtatëdhjeta në botën shqiptare jashta Shqipërisë, ishte koha kur kurbeti, mori përmasë më të madhe, që më vonë ta humb edhe kuptimin tradicional, meqë, largimi nga vatra e shtëpisë për ta fituar kafshatën e bukës, fillimisht mori vetëm burrat e djemtë, ndërsa më vonë edhe familje të tëra. Edhe sot e kësaj dite, ata mbetën atje, me mallin për vendlindjen, ndërsa brezi i dytë i tretë, dhe i katërti as që u bie ndërmend të kthehen atje ku nuk lindën. Ky fenomen nuk e la të qetë as edhe dramaturgun arbëresh Zef Skiro Di Maxho, meqë kjo dukuri i kishte prekur edhe arbëreshët, madje edhe më herët se shqiptarët e Kosovës dhe ato të hapësirave tjera jugosllave, prandaj iu qas edhe këtij fenomeni, që ta trajtojë rrugën letrare, e në këtë rast përmes zhanrit të dramës. Përmes personazheve, anëtarë të një familjeje arbëreshe të Horës ai e konceptoi dhe e realizoi idenë e temës së kurbetit, që ishte edhe realitet kohe.

E kaluara dhe e tashmja e arbëreshëve, në dy dramat e Di Maxhos

Vet titulli i dramës “Orëmira” (nënkupton hajmalinë), që është ide e një nëne arbëreshe nga Hora, në vete përmban të fshehur filozofinë fetare ose magjike, për t'i ruajtur djemtë nga e keqja, që po largoheshin nga shtëpia për kurbet. Këtë temë autori e shtroi edhe në poezi, por në këtë rast ai e konkretizon ngjarjen, që ka të bëjë me motivin amnor, të shprehur përmes një

hajmalie, që t'ia ruajë djemtë nga ndonjë e keqe, përderisa do jetojnë e do punojnë në Gjermaninë Perëndimore, gjest ky i nënës që si simbol ndër shqiptarë është i njohur, nga kohëra shumë të vjetra.

Meqë ngjarja zhvillohet brenda familjes arbëreshe, edhe personazhet e dramës subjektin e veprës, e ndërtojnë me veprime individuale, që nuk ishte rast në dramën “Për tokën fisnike të Horës”, ku autori e përshkruan fatin kolektiv të një pjese arbëreshe në fillimet e ngulmimeve në tokën e Sicilisë. Atë që dramaturgu e parandjente që në atë kohë, se arbëreshët nuk do e kenë lehtë ta ruajnë të paprekshëm identitetin e vet, në këtë dramë-komedi flet për një realitet të ri, që e solli koha me globalizimin bashkëkohor. Nëse dikur arbëreshët nuk donin t'u përzihet as edhe gjaku i një pule, shumë kohë më vonë, do ndryshojnë rrethanat, sidomos kur arbëreshët e brezit të ri do dalin nga enklavat etnike dhe do u drejtohen qyteteve brenda Italisë dhe disa shteteve tjera të Evropës Perëndimore, ku vështirë se mund ta ruanin gjuhën dhe traditën arbëreshe, që e brojtën gjatë shekujve.

E tërë kjo histori, që përfshin disa faza kohore të jetës arbëreshe, u bë pjesë e veprimtarisë krijuese të Zef Skiro Di Maxhos, që paprakisht reflektonte përmes vargut poetik të tij, ku u këndonte lëvizjeve arbëreshe drejt qyteteve të mëdha të Italisë, temë kjo që më vonë u trajtua edhe përmes kësaj drame treaktëshe. Ashtu si në dramën “Për tokën fisnike të Horës”, edhe në këtë me titull “Ormira”, autori në një variant të shkurtër, e përshkruan rrjedhën e ngjarjes. Po t'i krahasojmë këto dy drama, do konstatojmë se e kaluara dhe e tashmja ndërlidhen e njësohen, qoftë për tiparet pozitive e për vyrtytet, qoftë për veset, për pësimet dhe për tragjikën, që i cilësoi.

Përmes këtyre dy dramave, autori i përafroi dukuritë e kohës për të dëshmuar tiparet e vazhdimsisë së gjallimit arbëresh, por edhe për të shprehur vuajtjet e pësimet e vijueshme të tyre, që nga vendosja në Sicili, e deri në ditët e sotme (Shih te Anton N.Berisha, Interpretime..., 2008: 291). Në pjesën hyrëse, të kësaj të fundit, të emërtuar poashtu si “Përgatitje”, ai paralajmëron zhvillimet dhe ecurinë e subjektit, jep edhe disa sqarime lidhur me gjuhën, që e përdor, bashkë me sqarimet për fjalët arbëreshe, për t'u kuptuar nga lexuesi dhe përkthimet e ndonjë fjale a shprehje të gjuhës siciliano-arbëreshe.

Subjekti i dramës

Ngjarja ndodh në një familje arbëreshe të Horës, që ndërlidhet edhe me një pjesë të kësaj familjeje, që morën rrugën e kurbetit në Gjermaninë Perëndimore. Kjo familje e vendosur me kohë në Horën Arbëreshe, madje që nga koha e themelimit të këtij vendbanimi të ri, përbëhet nga bashkëshortët e moshuar: La'Masi Muzakja dhe bashkëshortja e tij, Vo' Mena; djemtë: Jakini, biri i madh me të shoqen, Siqjen; Pali, me nusen arbëreshe, Marën dhe Marku vëllai i vogël, i pamartuar. Pasi tre djemtë e një nga nuset, u vendosën në Gjermani, ku edhe filluan të punojnë e të fitojnë, në dramë futen edhe personazhe tjerë vendorë, siç janë: Politikani, Anëtarja e Shoqatës për Mrojtjen e Emigrantëve dhe Huamarrësi, të cilët për qëllime përfituese filluan ta vizitojnë shpesh pjesën e mbetur të familjes, prindërit e bijve emigrantë dhe Mara, nusja arbëreshe e djalit të dytë, Palit.

Prindërit e mbetur në shtëpi, që i digjte malli për bijt dhe nusja, që jetonte larg të shoqit, fillimisht komunikonin me letra e më vonë me edhe me telefon. Përveç mallit për këtë pjesë emigrante të familjes, me lindjen e nipit atje, këta nisën të brengosen për ardhmërinë e tij, të lindur atje e të pagëzuar me emër modern joarbëresh, i cili shumë lehtë do integrohet në shoqërinë e atjeshme, mbase mund ta humb edhe gjuhën, fenomen ky që njëherit është edhe brengë e autorit, sepse pas gjithë asaj sakrifice disa shekujsh për ruajtjen e veçorive identitare në Horën arbëreshe, vjen një moment, që sjell çregullime, e prish harmoninë familjare dhe mburrjen e familjes arbëreshe për shekujt që i përballoi në ambijente të rrethuar me të huaj, pa humbur pjesë identitare.

Që në skenën e parë dhe të dytë të aktit të parë, nis thurja e ngjarjes në ambijentin familjar, kur edhe zbulohet plani i djemve për idenë e shkuarjes në mërgim. Babai Masi, Jakini dhe nusja e tij, Siqja, derisa po rrinin në dhomë, Jakini nis të ankohet se aty ku jetojnë vështirë se do gjendet ndonjë punë, prandaj atij tanimë si i rritur që është, e i martuar, nuk i vjen mirë të ushqehet me paratë e babai pensioner. Ashu si në çdo familje shqiptare, babai, shtylla e shtëpisë, duhet ta jap fjalën e fundit për çdo vendim, prandaj, ata që e kishin bërë planin e largimit në një shtet të dytë të huaj, siç ishte Gjermania, fillimisht flasin në mënyrë të tërthortë për kushtet e vështira ekonomike në Horën e tyre me rrethinë, për ta bindur babain se shkuarja e tyre është më se e nevojshme, por të gjitha këta arsyeime për te nuk e kishin peshën e jetës në vendin ku kishin kaluar breza e breza, ashtu të organizuar e në mbrojtje nga ndikimet e kulturës së huaj.

Babai do ta bind djalin se edhe në këto kushte mund të jetohej, madje mund të gjendet edhe ndonje punë. Në dialogum mes babait dhe djalit, Jakinit, ndërhyjnë edhe Siqja, nusja e djalit, e cila vazhdon të ankohet se nuk mund të jetohej duke i numëruar thërmiat e bukës në musallë. Ajo, ashtu ngadalë, duke u ankuar për jëtën e vështirë në familje, vendosi t'i trgoje se pret një fëmijë, që për vjehërrin, Masin ishte një bombë, që solli edhe gëzim por edhe brengën se si do lind djali në një vend të huaj, e jo në Horën e tij, ku do rritej si arbëresh. Këtë qëndrim të Masit, i cili lajmin e priti i gëzuar se familja do shtohet edhe për një mashkull, ashtu siç e lypte tradita arbëreshe e shqiptare, prandaj iu drejtua së resë duke pyetur se pse këtë lajm të mirë e thotë si e ndrojtur. Lajmin për nipin që do lind, gjithsesi e zbehu një lindje larg familjes dhe mjedisit arbëresh.

Në skenën e dytë është e pranishme edhe nëna Mena, e cila edhe pse në mënyrë indirekte e kuptoi lajmin e mirë vetëm përmes fjalës “pret” që e përsëritën babë e birë, duke aluduar te nusja. Ashtu si e gjithë bota shqiptare e femrave, edhe Mena, gëzimin e shpreu duke iu drejtuar me fjalët: Pret? Mirë bija ime, ogur i mirë për ju e për ne (puth të renë). Pas këtij lajmi ku fillimisht, ashtu në mënyrë të qetë djali, Jakini e njofton me planin për të emigruar në Gjermani, e cila fillimisht nuk ka ide se ku gjendet ai shtet, ashtu si të gjitha gratë e moshuara arbëreshe, që merreshin me punët e shtëpisë.

Këtë lajm nëna e priti mes lotësh, ashtu si çdo nënë shqiptare, kur i përcillte bijtë në kurbetin e largët, fillimisht në Gjermani, e më vonë edhe në shtete tjera. Përmes personazhit të Masit, të zotit të shtëpisë, dramaturgu i rikthehet edhe njëherë historisë së dhembshme arbëreshe, fatit të tyre. Ai, siç shprehet edhe vet, dy herë më të fortë se gruaja e ka dhembjen, por që nuk e shpreh meqë burrat nuk qesin lot si gratë, të cilat pëmes lotësh lehtësojnë këtë dhembje. Janë plot dhembje fjalët e babait, kur shprehet: Eh, fati i arbëreshit që emigruar ë dy herë më i rëndë. Kur ndonjëri ë shtrënguar të lënj Horën, më vjen t'i kujtoj tatërat tanë që shumë qëro prapa lanë Shqipërinë...Pra jerdhën këtu te Siçilja me mendimin se do t'prireshin pameta (do ktheheshin prap)...Por u lenë bijtë e prapa bijvet erdhën niprat e për këta dhëmbja e nonëravet (nënave) se kishin lënë Shqipërinë u bë kujtim e nostalgji!

E qëndruam këtu përgjithmonë tue u ndier arbëreshë kush më pak e kush më shumë. E ju ka veni in Germania (në Gjermani)? (Zef Skiro Di Maxho, Teatri im Arbëresh, tri vepra...Tiranë 2008: 58). Kjo qasje për fatin e arbëreshëve, e personazhit Masi, e dëshmon edhe njëherë se autori nuk ndalet vetëm në segmente jetësore, siç është edhe moment i largimit për kurbet, por preokupim i vazhdueshëm për këtë fat, gjatë gjitha periudhave kohore. Edhe në skenën e tretë e të katërt autori vazhdon me paraqitjen e këtij plani të bijëve, që kishin vendosur të largohen nga familja, madje ata kishin prerë edhe biletat për Gjermani, bashkë me Palin e martuar, që nusen e pa kurozuar do e lërë në shtëpi dhe Markun beqar.

Kur nëna e befasuar e kuptoi se do ikin të gjithë, e shtron pyetjen se pse i lindi, dhe se me shkuarjen e tyre, do i zbrazet më shumë se gjysma e shtëpisë, Pali i përgjigjet se i ka mbushur njëzet e shtatë vjet. Është tejet dramatike edhe reagimi i bashkëjetueses së Palit, Marës, e cila është e fundit që merr vesh për shkuarjen e Palit, traditë kjo e njohur për botën shqiptare

partriarkale, kur burri vendos për çdo gjë, madje edhe për shkuarje në kurbet, pa lejen e saj. Në skenën e pestë, të gjashtë, e të shtatë vazhdojnë bisedat për këtë largim nga shtëpia e ku i pranishëm është edhe djali i tretë, Marku, për të cilin as që mendonin prindërit se do u bashkangjitet dy vëllezëurve më të mëdhenj.

Ai madje edhe pse është i kualifikuar me një diplomë zanati, dhe ka mundësi të gjejë një punë, është shumë kritikë ndaj administratës shtetërore, qeverisë dhe partive politike, që punojnë për interesa të veta dhe për të afërmit e tyre. Propozimi i babait, që së paku djali i vogël të qëndrojë me prindërit, meqë ato po plaken, është në frymën e një tradite jo vetëm për arbëreshët, por në tërë botën shqiptare. Me këtë rast, kur edhe djali i vogël beqar, nuk brengoset aq shumë për prindërit, dramaturgu paralajmëron për kohëra, që do i zbehin traditat tona, sidomos për mirëkuptimin që së paku njëri nga djemtë, të qëndrojë në shtëpi, nëse tjerët marrin rrugën e mërgimit, dukuri kjo, që te popujt tjerë nuk ka qene ndonjë ptaktikë aq rigorozë.

Në debatin mes babait, Masit dhe djalit të tij më të vogël, Markut, që herë-herë merr edhe përmasë akuze për njëri tjetrin, vërehet keqardhja e prindit, jo vetëm që bashkë me të shoqen do mbeten vetë, por edhe për Horën, që dita ditës do zbrazet nga të rinjtë. Marku këmbëngulë se aty ku jetojnë me shekuj nuk ka ardhmëri, mbasi të gjithë më të zgjuarit me kohë kishin ikur. Kur në këtë debat si arsytim për largim nga Hora, përmendet edhe largimi nga Morea e vende tjera arbërore, babai, Masi përgjigjet: Ma ju lëni Horën me mëri,...ata të parët tanë lanë Morenë se turku i atij qëroi ish te dera e tyre (Po aty: 64). Tërë këto debate mes dy grupeve të personazheve, të atyre kundër, që ishin dy prindërit dhe nusja e Palit që do ndahej nga i dashuri dhe tre djemve, bashkë me nusen e djalit të madh, Siqjen, përfundojnë me hidhërimin e babait, Masit dhe nënës Mena, e cila ashtu e lënduar largohet në dhomën e brendshme. Nga tërë këto mosmarrëveshje, më i zëshmi dhe pak sa arrogant dallohet vëllai vogël, Marku, të cilit as që i interesojnë këto diskutime, që i quan vetëm dokrra.

Skena VII, karakterizohet me momente të dhembshme, gjatë bisedës së çiftit, Palit dhe Marës, që shumë shpejt do ndahen. Ajo bëhet xhelozë për gjermanet shtatlarta, të bukura, bjonde e gjithmonë të disponueshme, prandaj edhe shprehet: Ato kanë kripët si ari e sytë si qielli, ndërsa Pali duke dashur të bëhet romantik, ia kthen: E ti ke kripët si dheu ynë e sytë si ullinj të zezë! E mua ullinjtë më pëlqen t'i ha. Pas këtyre komplimenteve, që Pali ia drejton Marës, e pyet nëse do e harrojë atë. Ai edhe në këtë rast, si duket, nuk e ka seriozisht kur i drejtohet se është dashuria e tij, familja, Hora, gjithë shërbiset çë lë këtë. Këtë atmosferë me mallë ndarjeje të dy të rinjve, shumë keq e përjeton edhe Sina, motra e Marës, e cila për pak çaste ndahet pre tyre, që t'i lë vet.

Në skenën VIII, zhvillohet dialogu mes Jakinit e Siqes, duke u marrë edhe me valixhen. Siqja në këtë skenë, derisa mërret me petkat, që do i marrin me vete, e shpreh kinse dhembjen, që ka ajo për Horën, që aq shumë e dashka, prandaj edhe shprehet: U ngë e lë me mëri Horën, u e lë me dhëmbje: më dhëmb këtu luga e zemrës! Këtë valixhë të vapkë (të varfër) ngë jam e mbëlonj me petka ma me kujtime. Kjo valixhë për mua ë si prindi, ë gjithë Hora, ë pjesë imja (Po aty:66).

Në skenën IX dhe X veprojnë të gjithë personazhet, të cilët i përjetojnë momentet më të ndjeshme para nisjes. Te secili vërehet keqardhje për largimin e tyre nga prindërit, shtëpia dhe Hora. Momentin më të prekshëm gjithsesi e sjell nëna kur secilit ia vë në qafë nga një hajmali. Dramaturgu e titulloi veprën "Orëmira" (Hajmalia), për të shprehur bindjen se kjo hajmali do i ruajë nga e keqja.

Fenomeni i simbolit të hajmalisë është i njohur në letërsinë shqipe, që zakonisht u vihej djemve për t'i mbrojtur nga ndonjë e keqe, mbase edhe për t'u rinjohur me njëri-tjetrin, siç e kemi rastin te vepra "Atdheu dhe dashuria" e Çajupit. Momentet e dhembjes nga kjo ndarje më së keqi i manifeston nëna Mena dhe babai i cili si burrë që është e përmban veten, traditë shqiptare kjo, që edhe sot e kësaj dite respektohet. Ashtu siç e do zakoni, në këto lloje përcjelljeje, merrnin pjesë edhe fqinjët. Në fund të aktit I, autori Zef Skiro Di Maxho edhe

njëherë i kthehet simbolit të rrënjës dhe degës, metaforës së arbëreshëve, që u ndan nga rrënjët. Në këtë rast, kur ndodhte ndarja, të gjithë ata që u shkëputën nga familja e katundi, premtinin se jashta Horës janë vetëm një degë, që shumë shpejt do u rikthehen rrënjëve.

Në aktin II të dramës, përmes skenave në vijim, autori sikur i afrohet më shumë qëllimit të realizimit të kësaj pjese dramatike. Në skenën I dhe II, rikthehet komunikimi mes djemve emigrantë dhe pjesës së mbetur të familjes, kur në shtëpinë e prindërve erdhi letra e parë nga Gjermania. Nga vet fakti se letrën e kishte shkruar nusja e djalit të madh, Siqja, në gjuhën italiane, ky sihariq, jo se u prit me aq dashuri, që njëherit është dëshmi e interesimit dhe dashurisë, jo aq të zjarrtë të djemve për prindërit. Kjo lëter nuk u prit mirë, madje edhe me dozë mospërfilljeje nga nusja arbëreshe e Palit, Mara, e cila që në nisje të të dashurit të pakurorëzuar, i kishte dyshimet e veta, nëse do e harrojtë, apo jo Pali.

Vetëm një gjysmë fjalie përshëndetëse, edhe atë përmes dorës së Siqes, drejtuar Marës, nuk mjaftonte për të dëshmuar, premtimin e Palit se sa i lidhur do jetë me Marën, edhe pse përkohësisht do jetonin të ndarë me njëri-tjetrin. Autorja e letrës, Siqja, më tepër kishte shkruar për djalin, që do e lindte, për orarin e punës, për kushtet e punës, për akomodimin e rehatshëm në banesën e ngrohtë dhe për takimin vetëm dy herë në javë të vëllezërve, në pamundësi të shihen edhe ditëve tjera brenda javës. Përmbajtja e kësaj letrë, që gjithsesi ishte e mirëseardhur për dy prindërit e brengosur për fatin e tyre, për Marën ishte trgues se për fat të keq shprehja frazeologjike Larg syve, larg zemrës, po del e satë.

Kjo mënyrë mospërfilljeje e të riut arbëresh për nusen në shtëpi, është dukuri që prekte zemrat e shumë të rejave, arbëreshe e shqiptare, që është realitet i hidhur. Pikërisht për anët negative të këtij lloji kurbeti, për humbjen e gjuhës, traditës dhe shumë dukurive tjera që e dëmtojnë elementin etnik, letërsia gojore në asnjë moment nuk flet për këtë dukuri në aspekt afirmativ, ashtu siç vepruan edhe shumë poetë të traditës dhe të letërsisë së sotme, siç është edhe dramaturgu arbëresh, Zef Skiro Di Maxho, i cili këtë realitet të hidhur e paraqet pikërisht në dramën "Orëmira", emërtim ky, aq i qëlluar, që vetëm një nënë mund ta shpikë për bijtë e vet.

Në momentet e komentimit të kësaj letrë, të cilën shumë keq e përjeton Mara, personazhja e nënës, ashtu si nënë që është, edhe pse e vetëdijshme për mosinteresimin e djalit, Palit për nusen, ajo nuk mund ta kritikojë të birin, duke e arsyetuar se ndoshta është shumë i zënë me punë. Edhe pse babai, Masi e kuptoi hidhërimin e drejtë të Marës duke e arsyetuar se Palit i ka ardhur rëndë të shpreh dashuri përmes dorës së një të treti, sapo u largua Mara dhe motra e saj, Sina, ai do shprehej: E ai jetri (Pali) çë ka lodhet t'i thetë Siqes të shkruajë ndonjë fjalë më shumë për nusen (Po aty: 71)? Në skenat vijuese të këtij akti, për herë të parë, përveç anëtarëve të familjes, paraqiten edhe anëtarë tjerë jashta familjes.

Punëtori i telefonave, Politikani dhe Anëtarja e Shoqatës për mbrojtjen e Emigrantëve në Evropë, njëri pas tjetrit e vizitojnë shtëpinë e prindërve të emigrantëve, më tepër për qëllime përfitimi sa sa për ndonjë ndihmesë reale që mund t'i ofrojnë një familjeje të ndarë përshkak migrimi. Fillimisht ardhja e telefonistit me ofertën për telefon familjar, pasi e kishte kuptuar nevojën e prindërve të moshuar, që të komunikojnë me djemtë e tyre, e Politikanit dhe Anëtarit, janë shembulli tipik i nëpunësve shtetëror dhe partiakë, se si duhet zhvatur komuniteti, me më shumë se gjysmën e familjes, jashta shtetit. Edhe përmes këtyre veprimeve, autori i demaskon autoritetet, shtetërore të dy niveleve, të cilët, jo që nuk mundësojnë punësime të reja, në vend, por i keqpërdorin edhe emigrantët dhe familjet e tyre, duke i konsideruar si të pasur.

Ardhja e telefonistit në shtëpinë e L'a Masit dhe Vo'Menës për t'ua instaluar telefonin, karakterizohet edhe me shije të hollë humori, ku në qendër të vëmendjes është nëna, që për herë të parë e sheh një aparat telefoni, e që nuk e ka idenë se si mund të lidhet me djemtë, madje nuk e di se çdo bisedë e ka koston që duhet paguar. Kur filloi komunikimi me familjarët, babai, Masi, si i habitur pyet pse djemtë flasin litisht, ndërsa nëna Mena, në mbrojtje të djemve e arsyeton një gjest të tuillë, duke thënë se ndoshta në atë gjuhë shprehet më mirë. Edhe gjatë

komunikimit të prindërve me djemtë emigrantë, vërehen problemet e lidhjes së Marës për komunikim normal me Palin, mbase mund të jenë manipulime të qëllimshme, që çonin drejt ftohjes së raporteve mes dy të rinjve larg njëri-tjetrit.

Roli i anëtarës së Shoqatës për Mbrojtjen e Emigrantëve, është gjithashtu për qëllime përfituese, edhe pse me arsyetimin se kjo Shoqatë përmes sekvistave të ndryshme për të cilat duhet të parapaguhet, do e ruajnë lidhjen e emigrantëve me Horën e tyre. Ky qëllim zhvatjeje kuptohet kur kjo aktiviste atyre u ofron botimet e disa revistave kinse me interes për emigrantët, e që janë: Revista mujore "Emigranti", "Emigranti në Veri", dhe një revistë gjermane, shkruar italisht me titull "Qëndrimi jashtë shtetit". Një revistë tjetër, me titull "Të mos humbim rrënjët", një revistë tjetër, me karakter fetar, mjaftë atraktive për botën e emigracionit, është manipulimi i radhës.

Për të gjitha këto revista, kjo familje, madje me shumë zbritje duhet të paguajë vetëm 40.000 lireta!. Dramaturgu Zef Skiro Di Mxho, me kohë i kishte vërejtur matrapazët e shumtë, që me reklama të këtilla të revistave të ndryshme për qëllime përfitimi manipulonin me njerëz e familje, të ndara përshtak/// migrimit të një pjese të familjes. Të këtilla aktivitete të dëmshme në emër të veprimtarive intelektuale, ekzistojnë kudo. Këto antivlera për qëllime mashtruese, ashtu si shumë dukuri tjera të kësaj natyre në shoqërinë italiane, shqiptare e kudo, autori i godet ashpër edhe përmes segmentesh të kësaj drame. Peronazhi i politikanit, që poashtu e viziton këtë familje, vjen gjithashtu për qëllime përfituese elektroaktive, fenomen ky, po në llupën e autorit, për eliminimin e premtimeve të përealizueshme të politikanëve të papërgjegjshëm.

Ashtu si shumica e politikanëve, që janë mjeshtër të lajkave për të fituar sa më shumë simpati të votuesit, edhe ky mysafir i pafutur, hyn në shtëpinë e Masit me bizëqeshje e sjellje xhentelmene, madje duke dashur t'i puth të gjithë me radhë, dëshirë kjo e përealizueshme, meqë Mena si arbëreshe që është fillimisht nuk pranon një gjë të tillë. Pasi e tregon emrin, meqë Mena nuk e njohte, filloi bisedën e zakonshme për hallet e prindërve që i mendojnë në këta momente, kur bijtë i kanë në kurbet. Pas dialogut me Masin e herë-herë me Menën, politikanin del me premtimin se do vijë sërish. Në dalje ua len një kartë reklame për zgjedhjet me numrin që duhet rrethuar, duke ua bërë me dije se po afrohen edhe zgjedhjet.

Autori në këtë pjesë të dramës, nuk i la pa shënjestruar edhe matrapazët, që janë pasuruar me para të huaja, përmes përqindjeve, që gjithmonë shkonin në interesin e tyre, duke i varfëruar tjerët, që ishin në nevojë. Në këtë rast, në taborrin e personazheve jashtë familjes është edhe huamarrësi, i cili duke ditur se kjo familje ka djemtë në kurbet, vjen t'u kërkojë para, që do i kthejë me interes, marrëveshje kjo që nuk përfundoi me mirëkuptim.

Akti II mbaron në të njëjtën skenë, kur pas një pauze të shkurtër, bie zilha e telefonit, kur pasi Mena e ngriti atë, paraqitet djali i vogël Marku, me lajmin se sapo e kishte lindur Siqja djalit, që nuk e kishin pagëzuar me emër arbëresh por me një emër të huaj, lajm i gëzueshëm ky që shumë shpejt u shndërrua në hidhërim me të kuptuar për emërimin e djalit me një emër të huaj, që duhet nënkuptuar edhe mesazhin e dramaturgut se vetëm në Horën e tyre do vazhdonte të ruhej identiteti i plotë arbëresh.

Në skenën I të aktit të III dhe të fundit të dramës, autori na e sjell familjen e kompletuar, mbase edhe të shtuar. Ky ribashkim, që ndodhi pas plot katër vitesh, kur Enriko i vogël i kishte mbushur katër vjet, nga prindërit u prit me lot gëzimi e malli. Kthimi i familjarëve emigrantë, pak sa i befasishtëm, solli edhe ndryshime në veshje, në sjellje, në mentalitet e sidomos në gjuhë, ku krahas arbërishtes përdorej edhe gjermanishtja, siç ishte rasti i komunikimit të Siqes me djalit Enriko, kur nëna e njofton të birin me gjyshin e gjyshen duke i thënë që t'përqafojë, por që ai i ndjen të huaj dhe refuzon. Në këtë atmosferë familjare shumë ftohtë paraqitet edhe Henri, me të cilin Siqja flet gjithashtu në gjuhë të huaj.

Kur nëna Mena e pyet Siqen se pse djali nuk flet arberisht, ajo i përgjigjet: Djali që ka bënë me gluhën arbëreshe!? Ku rrimë na janë gjithë tedeshtë: me kë ta flasënj...? Djali pra ka "difficolta" të shkolla në i mësojë një gluhë që ng'i bënë bëzonjë (nuk i nevojitet)! (Po aty:

88). Mosnjohjen e arbërishtes së djalit e arsyeton edhe babai, Jakini, me arsyetimin se atje nuk kemi nevojë për arbërishten, ka ndryshua koha e kësaj gjuhe. Për mosrespektimin e gjuhës së bukur arbëreshe, hidhërohet edhe nëna Mena, e cila u thot se pikërisht për ta ruajtur edhe gjuhën ua shkruajta hajmalitë, ndërsa Siqja me Jakinin i përgjigjen se i kishin hudhur, kur e panë se brenda saj kishte vetëm ca grimca dheu.

Në skenat plot befasi, e me shumë të panjohura për prindërit krijohet një atmosferë jo e zakonshme në raste të këtilla, kur pas katër vitesh takohen të gjithë anëtarët e familjes. Ky ritakim familjar merr dramacitet pas hyrjes së Palit me vajzën e bukur gjermane, Giselën dhe pak më vonë kur Marku hyn në skenë me një shok anglez, të quajtur Andre, për të cilin Mena mendon se është vajzë. I tërë ky moment, që solli komplikime e hutë, e la nën hije gëzimin e prindërve, që katër vite i kishin pritur ashtu të përplotur nga malli që i përvëlonte.

Në tërë këtë lëmsh mentalitetesh të të huajve, mbase edhe të djemve që kishin ndryshuar në çdo aspekt, përveç prindërve, që nuk ndjeheshin mirë nga kjo dramë që shfaqej në shtëpinë e tyre, më e goditura mbetet Mara, nusja tipike arbëreshe që katër vite e priti Palin, ashtu e ndershme dhe plot hire, edhe pse e druajtur për fatin e saj, që duket e kishte marrë me mend se mund të ngjajë, ashtu siç edhe ndodhi. Të shumta ishin rastet kudo në botën shqiptare, kur të rinjtë e martuar ose të fejuar i harronin gratë e të dashurat e tyre, për t'u dhënë pas aventurave, që për botën perëndimore merrej edhe si e zakonshme.

Kjo ishte kostoja e kurbetit, prandaj autori e ideoi këtë mënyrë trajtimi të largimit nga Hora për t'i ballafaquar dy realitetet, atë të jetës së thjeshtë me plot dashuri për familjen, për gjuhën dhe identitetin arbëresh, me jetën në mërgim, që për një kohë të shkurtër të asimilon, të tjetërson nga ai që ishte. Për tre vëllezërit emigrantë mjaftuan vetëm katër vite për të ndryshuar e për ta humbur atë që me aq sakrificë e kishin ruajtur në Horën Arbëreshe, falë prindërve, që ditën t'i edukonin brezat në frymën e të qenit arbëreshë. Në dialogun debativ mes djalit, Jakinit dhe babait, Masit, lidhur me qëndrimin e tij për këto ndryshime në mentalitet, kulturë e mospërfillje të gjuhës arbëreshe, i biri reagon ashpër kur thotë se edhe Hora ishte vend i huaj, edhe shtëpia nuk është arbëreshe, sepse: gurët janë siçilljanë - kur thom siçilljan sikurse thom italian-mobilja ë siçilljane, të ngrënit siçilljan, çë kemi na çë ë arbëresh? Gluha? E ti me gluhën ha? Ha me gojën (Po aty: 91). Me këto veprime në frymë antiarbëreshe, janë të befasuar prindërit, prandaj vazhdojnë t'i këshillojnë djemtë e tyre se edhe në mërgim mund ta duan dhe ta ruajnë identitetin, ashtu si edhe vendorët që e respektojnë gjuhën, kulturën dhe qytetërimin e tyre.

Ashtu siç nuk mund t'i ndërroni ju ata, edhe ju mos lejoni që të ndikojnë të huajt në prejardhjen tuaj etnike, sepse ju jeni arbëresh dhe një ditë do të ktheheni sërish, i udhëzonte babai Masi. Nëna gjithashtu e mllëfosur për këtë ndryshim, me dilemën se u ndihmoi apo jo orëmirë, shumë shpejt e kupton se ata e paskan hudhur atë, madje djali më i vogli, Marku e paska gjuajtur që nga treni, rrugës për në Gjermani.

Karakterizimi i personazheve

Me skenat në vazhdim, herë më shumë e herë më pak personazhe, me dialoge e debate në shumë gjuhë, të ndarë në disa grupe, autori e solli realitetin e kohës, që familjen e dikurshme nga prindër, që dinin t'i edukonin fëmijët në frymën arbëreshe e shndërroi në një gjendje kaotike, ku nuk dihej se kush flet e si flet. Para kësaj shprishje të familjes, Vo'Mena, La'Masi Muzakja, me djemtë: Jakinin, me nusen arbëreshe Siqen, Palin, me nusen ende të kurorëzuar, Marën dhe Markun beqar, e përbënin familjen e mrkullueshme arbëreshe, që flisnin vetëm arbërisht, edhe pse me ekonomi të rënduar familjare për shkak papunësie. Ardhja e djemve, nga kurbeti, i madhi me nusen arbëreshe dhe djalit katërvjeçar të lindur në gjermani e të pagëzuar me emrin modern Enriko; i dyti Pali me të dashurën gjermane Giselën dhe Marku me shokun anglez me pamje femre, Henrin, gati se e zëvendësuan gjuhën e bukur familjare arbëreshe me gjermanishte e anglishte.

Në këtë familje sollën një kulturë krejtësisht tjetër, që është sinjal i keq për arbëreshët dhe të gjitha familjet shqiptare në përgjithësi. Edhe në këto rrethana, kur po ndodh bashkimi familjar, autori nuk i la anash as edhe momente komedie. Tërë këto raporte komunikimi mes grupeve, në disa gjuhë të huaja, që në familje sollën çrregullime dhe fërkime mendimesh e idesh, me theks brengën për ruajtjen e etnisë arbëreshe, komplikohen më tepër, kur edhe vizitorët vendës, ashtu njëri-pas tjetri vijnë te kjo familje, për t'i përfunduar bisedat, që kanë të bëjnë me zgjedhjet, me Shoqatën për Emigrantët, me huanë në para me interes dhe me revistat që kjo familje duhej parapaguar.

Dy personazhet shtylla të kësaj vepre dramatike, rreth të cilave zhvillohen të gjitha ngjarjet tjera janë bashkëshortët arbëreshë: Vo'Mena, nëna e tre djemve dhe La'Masi Muzakja, babai i tyre. Personazhet e çiftit që kishin lindur dhe edukuar në frymën e shëndosh të një familjeje arbëreshe, edhe pse në kushte jo edhe të përshtatshme ekonomike, planin për largim nga Hora të bijëve nuk e pritën mirë. Nëna Mena paraqet prototipin e një nëne arbëreshe, me plot emocione që jetën e kupton në mënyrën arbëreshe, pa dashur që t'u përshtatet kushteve të reja, që i sollën rrethanat e kohës, duke ndikuar në mentalitetin e arbëreshëve të rinj, për të cilët shkëputja nga modeli arbëresh i të jetuarit, nuk paraqiste ndonjë tragjedi, përkundrazi familjes arbëreshe do i sillte të mira materiale, duke i barazuar me popujt tjerë evropianë, edhe me kushtin që të fillojnë ta humbin gjuhën e traditën.

Kjo nënë i gëlltiti të gjitha këto plane, dhe është e detyruar të pajtohet me largimin e djemve, me shpresën se "Orëmira" do i ruajë nga çdo e keqe. Nga e tërë kjo garniturë përsonazhezh, dhe veprimi të tyre në skenat e njëpasnjëshme, edhe burimin e frymës komike, autori e përqëndron në personazhen e nënës, Vo' Menë, jo se ajo karakterizohet me tipare komike, por se të tillë e bëjnë rrethanat, ku zu fill jeta e re, kufizimet e dijeve, mosintegrimi në shoqërinë italo-siciliane, përkundër fisnikërisë, përkushtimit të familjes, bujarisë, dashurisë ndaj gjuhës dhe çdo gjëje arbëreshe.

Ajo ishte shumë e bindur se orëmira që ua përgatiti djemve do i mbrojë nga e keqja dhe ndikimet e huaja, edhe pse për tre djemtë, veprimi i nënës nuk kishte asnjëfarë domethënie. Interesimi i saj të dijë se ku gjendet Gjermania, kur djemtë po bëheshin gati për rrugë, dhe përgjigjja e ndonjërit nga anëtarët e familjes se është pak më larg se një katund aty afër, të lë gjithashtu përshtypje se kjo personazhe sikur e provokon elementin komik. Duke bartur rolin kryesor në tri aktet e veprës, bashkë me të shoqin La' Masin, gjithsesi është pjesëmarrëse e shumë dialogeve, madje edhe debateve por duke mos njohur rrethanat e jetës bashkëkohore, mënyrën e të jetuarit në vet Italinë, Gjermani, Angli e vende tjera, e ka vështirë të bindet se atje edhe mashkulli mund të duket me pamje femre, prandaj për mysafirin mashkull, mikun e djalit të vogël Markut, Anderenë mendon se është femër.

Një keqkuptim tjetër që gjithashtu ka të bëjë me nënën Vo' Menë është emërtimi i markës së Motorit "Kawasaki", me të cilin sapo mbërrini Marku me mikun anglez me pamje si të femrës. Kur ajo pyeti se kush erdhi, pasi dëgjoji një zhurmë në oborr, Jakini i përgjigjet se mbërrini Marku me "Kavaskin", ndërsa kjo mendoi se djali i saj i vogël paska ardhur me një dashnore japoneze. Përveç disa vetive të përbashkëta, që kanë bashkëshortët me njëri-tjetrin, personazhi i babait ndryshon në shumë pikpamje, duke e kuptuar realitetin e ri. Babai i djemve emigrantë, nuk e manifeston haptazi keqardhjen për ndaljen e familjes, madje ai e kupton realitetin e ri të mënyrës së jetesës mes popujsh me kulturë dhe qytetërim tjetërfare, prandaj sjellja e Giselës, nuses gjermane të birit, Palit, për te duket krejt normale.

Jakini, biri i madh, i martuar me nusen arbëreshe, Siqen, është ideatori i planit të mërgimit, i cili nuk e kishte lehtë t'u tregojë prindërve, i vetëdijshëm se një lajm të atillë nuk do e pritnin mirë. Jakini si shumë të rinj arbëreshë, duke mos gjetur punë te Hora, kishte vendosur, që bashkë me Siqen të gjejnë rrugëdalje për një jetë më të mirë. Vëllai i madh është marrë vesh me dy vëllezërit, që edhe ata ta lënë Morenë. Edhe para kësaj sfide të re për Jakinin,

që t'u trgojë prindërve se bashkë me te dhe Siqen, rrugën e kurbetit do e marrin edhe dy vëllezërit, ai më në fund në mënyrë të ndrojtur, ua bën me dije planin.

Siqja, nusja arbëreshe e Jakinit, është tipi i karakterit dyfityrësh, që të lë përshtypjen se me dhembje të thellë po ndahet nga prindërit e burrit dhe Hora, që në realitet vepron krejt ndryshe, e në interes të familjes së ngushtë të saj, sidomos pas lindjes së djalit, të cilin e emërton me emër gjerman, duke mos çarë kokën për identitetin arbëresh. Ajo nuk ka qëndrim korrekt edhe ndaj nuses së Palit, që vërehet gjatë komunikimit me telefon, kur nuk i krijon mundësi që të flasë me të dashurin Palin. Karakteri i saj i maskuar si shumë e mallëngjyer për Horën dhe familjen arbëreshe, demaskohet kur pas katër vitesh kthehet në Horë si treshe, me burrin dhe djalë, që flasin vetëm gjermanisht.

Përmes personazhit të djalit të dytë, Palit, autori portretizon të riun arbëresh, i cili si shumë të tjerë shqiptarë, sapo të shkelë në tokën e huaj, i fillon aventurat për një jetë të shfrenuar, pavarësisht se në shtëpi e priste Mara, nusja besnike, që jetonte me vjehërritë në katund duke ëndërruar për burrin emigrant dhe kthimin e tij. Ky personazh është prototipi i të rinjve, që nusen e lënë në shtëpi, e konsideron si shërbetore, ndërsa e vazhdon jetën me bjonden gjermane, bukuroshen, të cilën me kohë e kishte paramenduar Mara, nga ajo që kishte dëgjuar për vajzat e bukura e shtatlarta gjermane. Dashnorja e Palit, Gisela kur kthehet bashkë me Palin dhe të tjerët as që ndjen ndonjë komoditet në një familje me mentalitet tjetërfare nga gjermanët. Meqë ajo nuk di fare shqip, me Palin komunikon vetëm gjermanisht.

Ndërtimi i karakterit të personazhes më fatkeqe të dramës, Marës, për autorin rrodhi vetvetiu, ngase në shumë familje arbëro-shqiptare, që ia kishin mësyre kurbetit, kishte ndonjë fatkeqe, që një jetë të tërë jeton larg burrit, duke i respektuar anëtarët e familjes, e duke punuar çdo punë që i jepej. Mara, emër tipik arbëresh, edhe i përgjigjet mënyrës së jetës arbëreshe. Ashtu siç ndodhte shpesh në familjet shqiptare, kur burri i motrës gjendet në mërgim, motra beqare shpesh e vizitonte shtëpinë e motrës së martuar. Edhe në këtë rast kur veprimet e shumë personazheve e ndërtojnë lloj-llojshmërinë kuptimore me vlerat e tyre shpirtërore e emocionale, edhe roli i Sinës, motrës së Marës është një hallkë e vogël e tërë ngjarjes, që e përkrah motrën e papërfillur nga bashkëjetuesi Pali, që i kishte premtuar se sapo të fitojnë pak para, do e bëjnë edhe dasmën, kur edhe do kurorëzohen.

Ashtu si në shumë raste, në familjet shqiptare, madje edhe në letërsinë gojore, vëllai më i vogël dallon nga të tjerët, është më i dashuri, më i lazdruari, më i afërmi me prindërit dhe shpeshherë edhe më problematiku. Edhe Marku beqar u nis në mërgim bashkë me dy vëllezërit, për largimin e të cilit prindërit u brengosën më së shumti. Ashtu si edhe për dy vëllezërit më të rritur "Gushorja orëmirë" e nënës për t'i ruajtur nga të këqiat, edhe për këtë nuk pat jetë të gjatë, madje ende pa mbërrijë në Gjermani e kishte hudhur rrugës. Ai në rrethana krejt tjera, çon jetë të shfrenuar, madje nuk e sheh të jashtëzakonshme edhe shoqërimin me një djalë anglez që dëshiron të duket si vajzë.

Mara ende pa u takuar me Palin pas kthimit, që aq shumë e kishte pritur, kur e sheh Andrenë mendon se ai është dashnorja e tij. Ajo pasi e kuptoi të vërtetën se Pali nuk ka fare interesim për të, as që donte t'i dalë parasysht, e bindur se vendin e saj e kishte zënë gjermania bukuroshe. Nënës Mena, duke iu dhimbsur aq shumë Mara e përbuzur nga Pali, atij i përgatitë një "gushore orëmirë" tjetër, me shpresën se kësaj radhe do i bëjë mirë birit të saj dhe do qëndrojë në Horë, por tanimë çdo gjë kishte marrë fund prandaj edhe vënia në qafë e orëmirës së dytë, si duket ishte krejt e kotë.

Personazhet vendorë, përfaqësues të shoqërive të ndryshme, që te kjo familje e shihnin përfitimin e vet dhe politikani, në lojën e tyre skenike e dëshmuar se familjet, bijt e së cilave ndodhen në migrim, shpeshherë bien pre e përfituesve vendorë, përfshirë edhe politikën, përmes premtimeve boshe për gjoja kujdesin më të madh të qeverisë së re, nëse do i fitoje zgjedhjet, kuptohet. Autori me futjen e këtij grupi personazhesh e godet fort shoqërinë siciliane, që mbasi nuk krijoi kushte për t'i mbajtur të rinjtë mos e marrin rrugën e kurbetit, nuk i përkrah as familjet

e tyre të mbetura në katundet arbëreshe, siç ishte edhe Hora. Edhe në këtë dramë, të dytën e librit "Teatri im arbëresh", autori, vjen me të njëjtën gjuhë arbëreshe, me shpjegime të shumta në gjuhën letrare shqipe dhe përkthime nga gjuhët e huaja, si: italishtja, gjermanishtja e në masë më të vogël edhe anglishtja. Edhe këtu hasëm në fjalë me ngjashmëri dialektore me të folmet e Tetovës me rrethinë.

Referencat

- [1]. N. Berisha, Anton. (2008). *Interpretime të letërsisë së arbëreshëve të Italisë*, Kozencë.
- [2]. Zef Skiro Di Maxho. (2008). *Teatri im arbëresh*, Kozencë.
- [3]. *Gjuha dhe letërsia e arbëreshëve*. (2011). Tetovë (Përmbledhje kumtesash nga Simpoziumi ndërkombëtarë, mbajtur në Tetovë më 28-29 prill 2008).
- [4]. Bexheti, V. (2020). *Studime arbëreshe*, Tetovë.